

УДК 165.745:81'23]:929 Сковорода
DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.2>

ТРИ МОВИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Віта Бова

*Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»
вул. Шевченка, 8, 08400, м. Переяслав, Київська область, Україна*

Леся Левченко

*Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
кафедра філософії і соціальної антропології імені професора І.П.Стогнія
вул. Сухомлинського, 30, 08400, м. Переяслав, Київська область, Україна*

У статті розглянуто феномен мови як предмет філософії Григорія Сковороди. Мова – одна з підвалин реальності, яку описує Сковорода, один з головних проявів світу й людини у світі. Без розкриття сквородинського бачення мови незрозумілим залишається багато що в його метафізиці, етиці, філософській антропології.

Показано, що мовна дійсність має структурований характер, вона поділяється за носіями, семантичними відношеннями знаків та означуваного, місцем у відношеннях людини зі світом, з собою і з Богом.

Структурними рівнями постають комплекси мовних знаків, які можна назвати відмінними мовами. Три мови, які присутні у текстах Сковороди, було позначено як мова Бога, мова праведних і мова грішних. Вони мають ієрархічний характер, вказуючи людині шлях від неправди і зла до істини і щастя.

Філософія українського мислителя в цілому теоцентрична, хоча це не виключає її антропоцентричності, у найглибшій глибині два центри поєднуються в Бозі. Мова Бога є мовним аспектом існування Вищої істоти, Творця Всесвіту. Сковорода вбачає головну її ознаку в тотожності знаку та означуваного. Бог є власним Словом, яке має безліч мовних відбитків в словах, які здатна вимовляти людина.

Серед людей Сковорода виділяє тих, які живуть згідно зі своєю вірою, намагаючись відповідати встановленим Богом законам. Таких людей можна назвати праведними. Мова праведних є мовою людей, які прагнуть зрозуміти Бога й слідувати його настановам. Ця мова занурена у невидимій натурі, але має видимі, матеріальні форми знаків. Тому в ній існує розрив між знаками й означуванням.

Більшість людей не праведні, а грішні, і ця звичайна для християнського світогляду істина знаходить яскраве відображення у текстах Григорія Сковороди. Мова грішних, нарешті, це мова людей, які відвернулися від Бога. Вони бачать навколо себе лише тілесний, матеріальний світ видимих речей. Грішні застосовують мовні знаки в їх прямому, поверховому значенні. Але, як свідчить Сковорода, мова грішних порожня за змістом, суперечлива й брехлива. Вона веде їх не до Істини, а до гріха й нещастя.

Ключові слова: філософія Григорія Сковороди, філософія мови, мова, пізнання себе, богопізнання, щастя.

Вступ. Філософія Григорія Сковороди привертає увагу своєю різноманітністю і водночас цілісністю. У текстах філософа зіштовхуються різні шари дійсності – від містичних глибин, куди проникає лише богословська думка, до предметів уваги тогочасних природничих наук. Водночас ця дещо хаотична, як здається, картина світу є цілісною, у ній все взаємопов'язане. Цілісність філософії Сковороди досягається не лише завдяки поетично-образній та гомілетичній формі викладу. Через усе розмаїття міркувань філософа проводиться струнка система небагатьох центральних, найважливіших ідей. Цю особливість світосприйняття треба мати на увазі, осягаючи творчість українського філософа.

Філософію Григорія Сковороди можна сприймати за схемою звичайного історично-філософського поділу філософських галузей. Найлегше виділяється з корпусу сквородинських текстів метафізика автора – у першу чергу, його знамените вчення про дві натури й три світи. Безперечно й добре видимою є також антропологічна орієнтація українського мислителя, сукупність ідей щодо зовнішньої та внутрішньої людини, сенсу її життя, розробка концепту людського серця – все це слід віднести до його філософської антропології. Філософію Сковороди можна сприймати, з іншого боку, як етичну систему, яка має виразний евдемоністичний характер. Не останнє місце в системі поглядів мислителя займає гносеологія – проблеми пізнання (насамперед, богопізнання й пізнання людиною себе) вельми помітні серед думок й образів у творах філософа.

Утім, картина філософії Григорія Сковороди буде неповною й навіть викривленою, якщо не брати до уваги ще одну галузь філософії, репрезентовану в його творах – філософію мови. Мова – одна з підвалин реальності, яку описує Сковорода, один з головних проявів світу й людини у світі. Без розкриття сквородинського бачення мови незрозумілим залишається багато що в його метафізиці, етиці, філософській антропології. Лінгвофілософія Сковороди цікава в історично-філософському плані, зважаючи на значну її роль у становленні філософії мови в Україні. Вона є також цікавою й актуальною у плані розширення інтерпретацій філософії Григорія Сковороди в цілому, її глибшого розуміння, розгляду філософських надбань українського мислителя в контексті сучасної епохи.

Результати досліджень. Слід визнати, що порівняно з дослідженнями метафізики, етики чи антропології Сковороди, дослідження його лінгвофілософії займають досить скромне місце. Варто оцінити цю галузь сквородознавства як таку, що знаходиться на етапі розгортання. Проте це не означає відсутності у ній певні здобутків. За останні роки з'явилося декілька змістовних праць з лінгвофілософії Сковороди, склалася певна загальна концепція його філософії мови. Свій внесок у розробки цього напрямку досліджень зробили Ф. С. Бацевич, Л. В. Ушкалов, Л. П. Гнатюк, Н. О. Мех, Д. І. Руденко, С. Мегентесов, С. Д. Дем'яненко та ін.

Звернемося до кількох основних узгоджених дослідниками положень щодо філософії мови у Сковороди. Перш за все, дослідниками зафіксоване визнання наявності філософії мови як складової творчості філософа. Д. І. Руденко вважає Григорія Сковороду першим слов'янським філософом мови [7, с. 31], декілька лінгвофілософських ідей якого й зараз не втрачають своєї яскравості [7, с. 32]. На думку С. Мегентесова, українському філософу притаманне лінгвогенетичне тлумачення відношень між «світами» [4, с. 40]. Л. В. Ушкалов розглядає сквородинську філософію мови в контексті відповідних поглядів Г. Ляйбніца, В. фон Гумбольдта, О. Потебні, П. Флоренського, Т. Адорно, К. Поппера [9, с. 420].

Підкреслюється, що лінгвофілософія Сковороди – це філософія імені (а не висловлювання). У цьому проявляє себе антична (платонівська насамперед), а також християнська традиція філософського вивчення мови. Саме феномен слова привертав головну увагу Сковороди [2, с. 155]. Концептуальний зміст цього феномену досліджений в роботі Н. О. Мех [5].

Дослідники виявили семантичну структуру слова, як її бачив український філософ. Умовність словесного знаку у Сковороди відзначає Ф. С. Бацевич, підкреслюючи, що «за словесним знаком, який має матеріальну природу, потрібно бачити його значення, що є нематеріальним, духовним, невидимим» [1, с. 23]. Л. В. Гнатюк називає це концепцією двонатурності слова [2, с. 159]. У зв'язку з цим дослідники розрізняють ексформу (зовнішню форму) та інформу (значення) мовного знаку [1, с. 23; 6, с. 40].

Загальна орієнтація філософії Сковороди на пізнання людиною себе і Бога позначилася на розумінні мови як засобу самопізнання й богопізнання. За словами Ф. С. Бацевича,

лінгвофілософська концепція Григорія Сковороди спрямована на досягнення щастя й вищого блаженства у єднанні з Богом [1, с. 20]. Не викликає сумніву, що головним засобом богопізнання постає у Сковороди Біблія. Але тут, як свідчать дослідження сквородознавців, відбувається розрив ексформи та інформи знаків, що складають Біблію. Стверджується, що український філософ розробив власну концепцію словесних знаків Біблії, в яких ексформа не лише не підтримує інформу, але й затемнює її, щоправда, ця суперечність уявна, оскільки система знаків Біблії в цілому долає зазначений розрив і є носієм її духу, тобто слова Божого [1, с. 26].

Усе ж таки відмінність форми слова та його значення веде до сутнісної символічності мови, яку відзначають більшість дослідників. Д. І. Руденко знаходить джерело сквородинського символізму в уявленні про множинність світів [7, с. 32]. М. М. Линник звертає увагу на те, що, за Сковородою, «осягнути істину можна, лише відкинувши «тварь» (тілесне), бо вона лише викривлює наше сприйняття світу» [3, с. 14]. Структуру символів українського мислителя описує О. В. Яковлева, виявляючи три їхні шари: зовнішню матеріальну форму, буття, яке зображується, і захований у символі смисл [10, с. 77].

Дослідники фіксують наявність у Сковороди також ідеї «алфавіту світу», «представленого у вигляді обмеженої кількості архетипів («главних фігур») та їхніх «копій» («анти-типос», «віцефігур»)» [1, с. 27]. Підкреслюється зв'язок мови з мораллю й самовдосконаленням людини [2, с. 157].

Якщо оглянути виявлені дослідниками різні аспекти мови у філософії Григорія Сковороди, є підстави припустити, що вони вказують на певне структурування мовної дійсності. Втім питання про структурні рівні мови, ще недостатньо прояснено в лінгвофілософських дослідженнях спадщини українського мислителя. Це питання потребує спеціального розгляду.

Мета статті. Відповідно до поставленого вище питання метою статті є опис і характеристика основних різновидів мови як її структурних рівнів згідно з лінгвофілософською концепцією Григорія Сковороди, пов'язаною з його поглядами на пізнання людиною світу, себе і Бога.

Основна частина. У філософських і поетичних текстах Сковороди ми зустрічаємо три мови, про які повідомляє нам автор: мову Бога, мову праведних і мову грішних людей.

Мова Бога

Філософія українського мислителя в цілому теоцентрична, хоча це не виключає її антропоцентричності, у найглибшій глибині два центри поєднуються в Бозі. Таке поєднання зрозуміле: Бог – невидима натура, тобто основа всього суцього – «сія невидимая Натура, или Бог, всю Тварь пронизает и содержит» [8, с. 214]. Бог є джерелом не лише природи, а й людини – він робить людину людиною: «прекраснѣйшее Лицо Божіе, которым Он, со временем напечатуюсь на душѣ нашей, дѣлает нас из диких и безобразных Монстров, или Уродов, Человѣками, то есть звѣрками, к Содружеству и к помянутым Сожительствам годными, незлобивыми, воздержными, великодушными и справедливыми» [8, с. 216]. Безперечно, джерелом мови і здатності людини сприймати й продукувати мову є також Бог: «Вѣчная сія Премудрость Божія во всѣх вѣках и народах неумолкно продолжает рѣчь свою, и она не иное что есть, как повсемственного Естества Божія невидимое Лицо и живое Слово, тайно ко всѣм нам внутрь гремящее» [8, с. 217].

Християнська традиція ототожнює Бога зі словом або логосом. «Начинаніе, начало, совѣт, “λόγος” и Бог есть то же» [8, с. 781]. Водночас Творець звертається до людини зі словом («живое Слово, тайно ко всѣм нам внутрь гремящее»), є тим, хто промовляє. Отже, Бог і слово Боже є чимось різним і разом – одним і тим самим. Вже через це Бог являє собою особливу мову, відмінну від людської. Вона є і Богом, і мовою, і недоступним людині

джерелом мови, і початком будь-якої мови, зануреним глибоко у будь-якому мовленні, яке здійснюється людьми. Можна сказати, що це мова на своїй межі, за якою далі вже нічого немає. Мова, в якій немає нічого крім мови і тому яка є самою дійсністю.

Основна ознака мови Бога – тотожність знаку й означуваного. Знаком Бога є Бог і цей знак вказує на себе. «У смертних часто іменем величаються не імущіє существа его. У Бога не так. Его имя и существо есть тождеством» [8, с. 678]. Тому не існує справжнього імені Божого окремо від Бога, на що звертає увагу Сковорода: «“На Что ты, – говорит Бог Мойсею, – спрашиваешь о имени моем? Если можешь сквозь Матеріальной мрак прозрѣть тое, что всегда – вездѣ – было – будет – есть: вот мое Имя и Естество. Имя в Естествѣ’, а оно в имени. Одно другого не разнится, тож одно и другое, Обое вѣчно. Кто вѣры о ком чрез мрак мене видит, тот и Имя мое Знает. А кто ищет знать о моем имени, тот, конечно, не знает мене. Знать мене и мое имя – все то Одно; Имя мое и я – Одно то; Аз есмь тот, что есмь; Аз есмь сый”» [8, с. 507]. У створеному Богом світі, навпаки, знак і означуване розходяться, між ними з’являється розрив. За знаком можна не побачити означуваного.

Унікальності Божого слова протистоїть множинність створеного та імен, якими воно позначається. Тому людина сприймає звернення Бога до себе через множину слів, знаходить багато імен для позначення Бога. Одночасна єдність та множинність – ще одна ознака мови Бога. Ця мова складається з одного слова і це слово – Боже єство. Водночас у цій мові є безліч слів, які є, попри їхню відмінність, тим самим єдиним словом. Щоб пояснити цю дивину, Сковорода застосовує поширену в культурі бароко алегорію багатьох дзеркал: «Стань же, если хотишь, на равном мѣстѣ и вели поставитъ вкруг себе сотню зеркал вѣнцем. В то время увидишь, что один твой тѣлесный болван владѣет сотнею видов, от единого его зависящих. А как только отнять зеркала, вдруг всѣ копіи сокрываются во своей исконности, или оригиналѣ, будто вѣтвы в зернѣ своем» [8, с. 481]. Тому у Бога немає одного імені, окремого від нього, але є багато імен, які є відбитками Божого єства. «В Библии Бог именуется Огнем, водою, вѣтром, желѣзом, камением и протчими безчисленными именами» [8, с. 506]. Серед імен суцього виокремлюються найголовніші, елементарні слова, які не є Богом, але існують у Бога, відображуючи певні сторони його сутності, Сковорода називає їх «фігурами»: «Баснословныя Древних Мудрецов Книги есть то самая предревняя Богословія. Они также не-вещественное Естество Божіе изображали тлѣнными Фигурами, дабы не-видимое было видимым, представляемое Фигурами Тварей. Скажи: каким Образом изобразиш мнѣ нетлѣннаго Духа существо, если не Младенцем крилатым?» [8, с. 690].

Цілоком охопити значення цих імен, тобто мову Бога людина не здатна. Вона знаходиться в реальності, де знаки і означуване розірвані. Тому вона не може остаточно увійти до реальності божественної мови, бо це означало б – стати Богом. Людина може лише прагнути до Бога, знаходитися у постійному процесі злиття з ним, у процесі розкриття Божої істини, який, можна припустити, є вічним. Образно це Сковорода представляє так: «Море из Рѣк, Рѣки из Потоков, Потоки из Ручаев, Ручаи из Пары, а Пара всегда при Источникѣ сущая Сила и Чад Его, Дух Его и Сердце. Се Что люблю! Люблю Источник и Главу, Родник и НАЧАЛО, вѣчныя Струи источающее, от Пары Сердца своего» [8, с. 232]. З точки зору мови цей процес є процесом наближення до розуміння Божественних слів, імен Бога. За переконанням Сковороди, людина, якщо вона праведна, здатна зрозуміти Боже слово в його зовнішній, тілесній оболонці, але все одно це буде розуміння відсторонене, неповне і приблизне. Але й воно підіймає людину до її сутності – до справжньої внутрішньої людини в кожному. «Разумѣть же значит: сверх виднаго предмета провидѣть Умом нѣчтось невидное, обѣтованное видным. “Восклонитесь, и видите...” Сіе-то есть хранить,

наблюдать, примѣчать, сирѣчь при извѣстномъ понятъ безвѣстное, а с предстоящаго, будто с высокой Горы, Умный Луч, какъ праволучную стрѣлу в мѣть, метать в отдаленную Тайность... [8, с. 440].

Мова праведних

Серед людей Скворода виділяє тих, які живуть згідно зі своєю вірою, намагаючись відповідати встановленим Богом законам. Таких людей можна назвати праведними. Праведними є далеко не всі люди – це особлива частина людства. Вони, згідно зі Сквородою, постають взірцями для звичайних людей, оскільки знайшли у собі людський архетип – Істинну Людину. Такі люди відрізняються своєю здатністю бачити істинну, тобто невидиму натуру за видимістю речей: «Так, что истинный Человѣкъ имѣетъ Истинное Око. Которое, понеже, минуя Видимость, усматриваетъ под нею Новость и на Ей опочивает, для того называется Вѣрою» [8, с. 238].

Щоб зрозуміти слова Бога і виразити своє розуміння, наскільки це можливо для звичайних (хоча й праведних) людей, праведним потрібна особлива мова. Іноді Скворода позначає її як «язык Давидов». Цю мову дарує праведним Господь, позбавляючи їх «не преподобної» мови: «Рѣчь какова-либо есть, не иное что есть, какъ Рѣка. А Языкъ есть Источникомъ Ея. Но если уже тебе, Памво, Господь отъ Языка Не Преподобна избавил, тогда видно, что вмѣсто лстиваго дарилъ тебѣ Языкъ Давидов, весь День Правдѣ Божіей поучающійся, Силу Его всему Роду Грядущему возвѣщающій» [8, с. 256]. Цю мову Скворода характеризує словами «благовѣствующій Язык», пов'язує її з радістю й веселістю, зі світлом: «... веселый Божій Миръ благовѣствующій Языкъ приноситъ всему Сердцу, всей Безднѣ нашей, Радость и Свѣтъ. “Слуху (говорит) моему даси Радость и Веселіе”. ...Сему Мирному Языку Вѣровах, тѣмъ же и Глаголах» [8, с. 271].

Мова праведних зосереджена у Біблії. Власне, Біблія й написана праведними, які сприйняли Слово Боже. Праведні розмовляють мовою Біблії – Скворода уявляє собі це як розжовування поживних плодів Божої премудрості, які розрізняються формою й м'якоттю, але мають в собі єдину серцевину – Слово Боже: «Видиш, Друг мой, что многія добрыя Соки источило Одно Слово, с Толкомъ раскушенное. Біблія есть точная Луза. Вырви из сея Лузы один Орѣх, единъ только Лузан. Раскуси его и разжуй. Тогда ражжевалъ еси всю Біблію. Всѣ сея Лузы (Орѣшняк) Орѣхи по Скоркѣ видѣ вельми разнятся, а по Зерну не говорю Подобное, но То же» [8, с. 802].

Незважаючи на близькість до Слова Божого, мова праведних не така досконала. Це все ж таки людська мова, відповідно, у ній наявний розрив знаку й означуваного, видимого й сутності. Ця мова, отже, двоїста, вона має в собі Істину і позначається недосконалим вираженням цієї Істини. Мовець лише розумом фіксує смак Божого Слова, не досягаючи його цілком. Саме про це говорять співрозмовники в діалозі «Наркисс»: «ЛУКА. ...Я непоколѣбимо вѣрю, что священ[ное] Писаніе есть Райская Пища и Врачевство моихъ Мыслей. Для того окавалъ самъ себе за то, что не могъ никакого ВКУСА чувствовать в тѣхъ сладчайшихъ СЛОВАХ. – ДРУГ. Какъ же называешьъ сладчайшими СЛОВАМИ, не чувствуя в нихъ никакого ВКУСА? – ЛУКА. Так, какъ той, кто издала смотритъ на Райскіи Цвѣты. Не слышитъ ихъ Духа, а только вѣритъ, что дивнымъ какимъ-то дышутъ Благовоніемъ» [8, с. 234].

Щоб наблизитись до розуміння повного смислу слів цієї наближеної до Бога мови, праведні вдаються до застосування мовних символів. Не можна прямо назвати божественні слова, але можна через символи передати їхнє значення, не охопити цілком їх чуттєво, але зрозуміти і відчутти. При цьому, щоб наблизитися до повного значення того, що промовляється, людині недостатньо одного символу, бо один символ забезпечує лише певний фрагмент розуміння. Тому у Сквороди, коли йдеться про тлумачення Слова Божого,

даються довгі ряди синонімічних слів, образів, символів. Лише довгий ряд мовних образів наближує до значення Божого Слова. Наприклад, у байці «Верблюди і Олень»: «Слово, Імя, Знак, Путь, Слѣд, Нога, Копыто, Термин есть то тлѣнныя ворота, ведущи к нетлѣнныя Источнику» [8, с. 166]. Такі синонімічні ряди постійно зустрічаються в текстах українського філософа.

Якщо не розуміти мову праведних (зокрема, мову Біблії) символічно, то здається, що все сказане – брехня. Здається, що Бог говорить нісенітницю. Але все стає зрозуміло й правильно, якщо ставитися до них як до символів. Так і вчиняє біблійний пророк Аврам: «Авраам очень догадлив. Он слышит, чевѣ себѣ хочет Бог в Посвященіе? “Святы их во Истинѣ твоей, Слово твое ИСТИНА есть”. Кто ж может сказать, чтоб в пос[вя]щеніе себѣ, то есть в познаниі Истины своея, требовал Господь от своего Авраама Волков, Овнов, Телцов, Козлов? Не чепуха ли се?» [8, с. 314]; «...Начал Авраам всею душею и всею собранною своею мыслию без ослабы, не дая сна умному своему Оку, рассуждать: какаѣ бы то нужда Богу была в скотинѣ? Да сверх того, чтоб она была трех лѣт. Что се? На враки похоже... Ах! Не враки!.. Бог скажет. Конечно, Тайна... Но кто наставит мене? Открой Очи мои! Вразуми мя!» [8, с. 315].

Отже, праведні віддають перевагу образній мові перед прямим, безбарвним мовленням, оскільки лише образна мова здатна передати досить багатий внутрішній зміст, потрібний праведним для проголошення Божої правди. «Пускай, наприклад, Книжник, сирѣчь Муж учоный, напишет Сентенцію сїю: “Бѣс скуки мучит душу”. Без сумнѣнїя, сердце его отрыгнуло, а Трость его написала слово благое. Но чем лучша Трость Книжника Скорописца от Кисти Книжника Живописца, если он невидимое скучных Мыслей волнованіе изобразил утопающим чловѣком? Он со Іеремією чрез чловѣка изобразил душу: “Глубоко сердце чловѣку, и чловѣк (то) есть”, а со Исаією чрез потоп изъяснил мучительное сердца обуреваніе: “Взволнуются нечистивыи”» [8, с. 428-429]. Образна мова є природною для праведних. Ця мова прямо звернена до себе й до Бога і опосередковано – до всіх людей здатних її осягнути. Вона, отже, дає змогу кожній людині дістатися істини й пізнати Людину й Бога в собі.

Мова грішних

Більшість людей не праведні, а грішні, і ця звичайна для християнського світогляду істина знаходить яскраве відображення у текстах Григорія Сковороди. У нього часто зображуються ті, які не йдуть до Бога, не шукають Бога і справжню людину у собі. Вони живуть не Божою правдою, а лише своїми матеріальними інтересами. «Чему ты не ищеш знать, что то зовется Бог? Чему не толчеш, чтоб увидѣть его ты мог?» [8, с. 61], – звертається до них Сковорода. Навіть коли вони шукають Бога, то не знаходять його, бо шукають не там, де треба: «Но послушай! что плѣненная Невѣста говорит? “Востану и обыду во Градѣ. Исках Его, и не обрѣтох Его”. А длячего? Длятого, что искала на торжищах и на улицах. Улицы сїи не иное что суть, как путь или совѣт безбожников, которыи, кромѣ тлѣнных видимостей, ничего не понимают и на них укрѣпляются. А ищут всего внѣ себе: Земленны Земленостей» [8, с. 307]. Головна ознака грішних людей, яка відрізняє їх від праведних, з точки зору Григорія Сковороди, полягає саме в цьому – вони бачать лише все зовнішнє і не бачать внутрішнього, того, що веде насправді до Бога. Можна сказати, що грішні живуть лише серед матеріальних речей, або, за сквородинською образною термінологією, їх захоплює «потоп Змін», потоп речей видимої природи. «Глядиши в Зеркало, не думая про себе. Взираеш на тѣнь, не помня Яблони самой. Смотриши на слѣд, а не вздумаеш про Льва, куда сей слѣд ведет? Зѣваеш на Радугу, а не памятуеш о Солнцѣ, образуемом красками Ея. Сїе значит: одно пустое в себѣ видѣть, а посему и не разумѣть, и не знать себѣ самага себе» [8, с. 440].

У контексті мови це означає, що грішні бачать лише зовнішню предметність слів, користуються лише ексформою, лише в її прямому значенні розуміють. Для них це і є вся мова, внутрішню глибину якої вони цілком випускають з уваги, бо не здатні її досягнути. Слова для грішних позначають лише дещо матеріальне, зовнішнє. Внутрішнього, духовного значення слова цієї мови не мають. Розрив інформи і ексформи тут є нездоланим. Означені особливості утворюють у структурі мовного світу Сковороди особливу, третю мову, мову грішних – найнижчу і найменш досконалу. Філософ характеризує цю мову як порожню, неправдиву, сутню: «...о чем размышляешь, там твое пустое и Сердце. Оно думает, что Плотское Брєніє силно и важно. В сем ложном Мнѣніи Оно пребывая, дѣлается и само Пустошью, так как и Язык его есть суетный» [8, с. 271].

Це мова букввальних значень, вона відбиває лише зовнішню, ілюзорну сторону дійсності. Про духовний бік речей, про невидиму натуру грішні здогадуються, але для них вона є чимось вигаданим, лише думкою: «Одну они наружную Плоть видят и Ей вездѣ удивляются, описуют, измѣряют, а находящуюсь во Плоти Духовную Истину, не зная Ее, смѣшивают с Плотію и называют Мечтою» [8, с. 339]. «Тленные видимости», «одна наружная плоть» – так Сковорода характеризує предмети, які позначає мова грішних. Говорючи сучасними лінгвістичними термінами, всі значення слів тут отожднюються з прямими денотатами, але при цьому слова позбавлені сенсу або сигніфікативного – вищого, дійсного, з точки зору Сковороди – значення.

Використовуючи таку мову, грішні намагаються по-своєму пізнати світ, виразити своє бачення світу як дійсні знання. Мирська наука, якщо вона відвертається від Бога, стає накопиченням порожніх відомостей, які, щоправда, можуть бути певною мірою корисними. Проте, за Сковородою, це світське знання нічого не дає серцю людини, бо не враховує того головного для людини, що заховане в Біблії. «Свѣцкія Книги, безспорно, всякой Пользы и Красы суть преисполненныя. Если бы они спросили БИБЛІЮ: для чего сами пред нею ни десятой Доли Чести и Цѣны не имѣют? дячего ЕЙ созидаются Олтари и Храмы? – И Сама не знаю, – отвѣчала бы Она. – Я состою с тѣх же Слов и Рѣчей, что Вы, да и гаразда с Хужих и Варварских. Но в невкусных Рѣчи моей Водах, как в Зерцалѣ, Боголѣпно сияет невидимое, но Пресвѣтлѣйшее Око БОЖІЕ, без котораго вся ваша Польза Пуста, а Краса Мертва» [8, с. 168].

Помилкове бачення світу веде до змішування значень слів. Грішні живуть хибними уявленнями, які виражаються суперечливою мовою, де метушлива думка людини не може зупинитися ні на чому. Істина замінюється на правдоподібність. Слова, що суперечать одне одному, виглядають для багатьох однаково переконливо, про що Сковорода нагадує в «Саду божественних пісень»: «Один говорит: вот кто-то косит! А другій спорит: се ктось стришет. А сей “у воза пять кол” голосит. Скажи: кій бѣс нам в прах мыслѣ сѣчет» [8, с. 59].

Саме мова, за переконанням Сковороди, значною мірою відвертає грішних людей від праведного життя. Змінивши мову, впустивши у своє серце Боже слово, людина й сама змінюється: «Затѣм-то Язык и Головою называется, что за сим Вождом все Человѣческое Сердце идет. Желал бы я, дабы тебѣ Господь и всѣм нам дал Новое и Чистое Сердце, стер Главу Языка Зміина, а заговорил в Сердцѣ нашем тѣм Языком, о коем сказано: “Языка, Его же не видяше, услыша”. “Посла СЛОВО свое и избави их от Раствлѣній их” [8, с. 271].

Висновки. Є підстави стверджувати, що мова відіграє центральну роль в картині світу Григорія Сковороди. Мовна дійсність має структурований характер, вона поділяється за носіями, семантичними відношеннями знаків та означуваного, місцем у відношеннях людини зі світом, з собою і з Богом. Структурними рівнями постають комплекси мовних знаків, які можна назвати відмінними мовами. Три мови, які присутні в текстах Сковороди, було виділено під назвами *мови Бога*, *мови праведних* і *мови грішних*.

Мова Бога є мовним аспектом існування Вищої істоти, Творця Всесвіту. Сковорода вбачає головну її ознаку в тотожності знаку та означуваного. Бог є власним Словом, яке має безліч мовних відбитків в словах, які здатна вимовляти людина. Через тотожність Божого слова з Богом воно є абсолютною істиною. Втім, з цієї ж причини цілковите осягнення Божої мови недосяжне для людини.

Мова праведних є мовою людей, які прагнуть зрозуміти Бога й слідувати його настановам. Ця мова занурена у невидимій натурі, але має видимі, матеріальні форми знаків. Тому в ній існує розрив між знаками й означуванним. Але за допомогою символічного застосування знаків праведним вдається наблизитися до розуміння Божого Слова, оскільки існує символічний зв'язок між зовнішньої формою слова та його внутрішнім духовним змістом.

Мова грішних, нарешті, це мова людей, які відвернулися від Бога. Вони бачать навколо себе лише тілесний, матеріальний світ видимих речей. Грішні застосовують мовні знаки в їх прямому, поверховому значенні. У цьому сенсі їх мова не вказує на розрив між її зовнішньою та внутрішньою сторонами, між знаками та означуванним. Але, як свідчить Сковорода, мова грішних порожня за змістом, суперечлива й брехлива. Вона веде їх не до Істини, а до гріха й нещастя. Отже, виділені Сковородою три мови мають ієрархічний характер, показуючи людині шлях від неправди і зла до істини і щастя.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Духовна синергетика рідної мови : лінгвофілософські нариси : монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 187 с.
2. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. 446 с.
3. Линник М. М. Світ символів Григорія Сковороди у збірці «Сад божественних пісень». *Наукові записки НаУКМА. Літературознавство*. 2018. Т.1. С.14–19.
4. Мегентесов С. Лінгвофілософські ідеї Г. Сковороди у контексті сучасної лінгвістики. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Харків : Око, 1993. Т. 1. С. 39–42.
5. Мех Н. О. Наскрізні концепти слово, мова, думка у філософсько-релігійній та мовній картинах світу Григорія Сковороди. Київ : [б. в.], 2005. 237 с.
6. Проскурін І. Лінгвофілософія Григорія Сковороди. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2018. Вип. 7. С. 39–44.
7. Руденко Д. Філософія Сковороди: мерехтіння символу. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Харків : Око, 1993. Т. 1. С. 31–38.
8. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди [та ін.]. Едмонтон; Торонто : Вид-во Канад. ін-ту укр. студій; Харків : Майдан, 2011. 1398 с.
9. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода: семінарії. Харків : Майдан, 2004. 776 с.
10. Яковлева О. В. Символіка поетичних творів Г. Сковороди. *Мова*. 2020. № 34. С. 75–79.

THREE HRYHORIY SKOVORODA'S LANGUAGES

Vita Bova

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2259-771X>

National Historical and Ethnography Reserve «Pereiaslav»
Shevchenka str., 8, 08400, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine

Lesia Levchenko

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9919-9018>

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Sukhomlynskohoho str., 30, 08400, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine

The article considers the phenomenon of language as a subject of Hrygoriy Skovoroda's philosophy. Language is one of the foundations of reality, which Skovoroda describes. It's one of the main manifestations of the world and human in the world. A holistic understanding of Skovoroda's metaphysics, ethics, and philosophical anthropology is not possible without an understanding of content and shape of Skovoroda's language.

It is shown that linguistic reality has a structured character, it is structured by those who use it, semantic relations of signs and signified, place in human's relations with the world, with himself and with God.

Structural levels are complexes of language signs, which can be called distinct languages. The three languages present in Skovoroda's texts have been designated as the language of God, the language of the righteous, and the language of sinners. They are hierarchical in nature, showing people the path from untruth and evil to truth and happiness.

The philosophy of the Ukrainian philosopher is theocentric on the whole, although it does not exclude its anthropocentricity, in the greatest depth the two centers are united in God. The language of God is the language aspect of the existence of the Supreme Being, the Creator of the Universe. Skovoroda considers the main sign of God to be the totality of the sign and the signified. God is his own Word, which has a number of words in words that people can form.

Among people Skovoroda distinguishes those who live according to their faith, trying to obey the laws established by God. Such people can be called righteous. The language of the righteous is the language of people who seek to understand God and follow His instructions. This language is boring in its invisible nature, but it has visible, material forms of signs. That is why there is a disconnect between the signs and the signified.

Most people are not righteous, but sinful, and this truth, typical for the Christian world view, is clearly reflected in the texts of Grigory Skovoroda. The language of the wicked, in fact, is the language of people who have turned away from God. They see only the physical, material world of visible speech. The wicked use words in their direct, verbal sense. But, as Skovoroda says, the language of the sinful is empty in meaning, excessive and delusional. It leads them not to the truth, but to sin and misfortune.

Key words: Hryhoriy Skovoroda's philosophy, philosophy of language, language, self-knowledge, knowledge of God, happiness.